

Rauno Huttunen

Jürgen Habermas ja julkisuuden rakennemuutos

Jürgen Habermas on niin sanotun Frankfurtin koulun toisen sukupolven tunnetuin ja merkittävin edustaja. Häntä voi monessakin mielessä pitää kriittisen teorian perinteen jatkajana ja uudistajana. Tuotantonsa ensimmäiseen vaiheeseen kuuluvassa kirjassaan *Julkisuuden rakennemuutos* hän esittelee ne perusteemat ja käsitteet, jotka pysyvät keskeisinä myös myöhemmin, kuten idean rajoittamattomasta keskustelutilanteesta sekä näkemyksen länsimaisen yhteiskunnan rationalisoitumisesta.

Frankfurtin koulun katsotaan syntyneen vuonna 1931, kun Max Horkheimer valittiin Institut für Sozialforschung -laitoksen johtoon. Horkheimerin tavoitteena oli yhdistää filosofinen pohdinta ja erityistieteellinen tutkimus yhteiskuntakriittisessä hengessä. Karl Marx ja Sigmund Freud olivat tärkeitä inspiraation lähteitä instituutin tutkimuksissa. Vähän myöhemmin Horkheimer alkoi kutsua ohjelmaansa kriittiseksi teoriaksi¹. Kriittisen teorian ideaan voidaan katsoa kuuluvan filosofian ja yhteiskuntatieteiden kiinteä yhteys, monitieteellisyys, kapitalismille tai modernille tunnusomaisen järjen etsiminen, teorian ja käytännön yhteys, kriittinen asenne vallitsevia repressiivisiä ja ideologisia yhteiskunnallisia rakenteita kohtaan.

Habermas aloitti tieteellisen uransa toimimalla Frankfurtin koulun toisen voimahahmon eli Theodor

Adornon assistenttina. Horkheimerin ja Habermasin välit olivat sen sijaan erittäin viileät. Horkheimer ei arvostanut 1950-luvulla nuoren Habermasin tutkimusta eikä suostunut lukemaan Habermasin A-väitöskirjan käsikirjoitusta. Tästä huolimatta Habermas nousi instituutin johtoon ja hänestä tuli sodanjälkeisen Saksan merkittävin intellektuelli.

Habermas ei jatkanut instituutin työtä ainoastaan virkansa puolesta, vaan kriittisen teorian perinne pääsee uuteen loistoonsa hänen tutkimuksissaan, joissa näkyy filosofian ja yhteiskuntatieteiden kiinteä yhteys. Habermasin työ on ollut esimerkillisellä tavalla monitieteellistä. Häntä voidaan pitää yhden miehen tutkimusryhmänä, koska hän on syvällisesti perehtynyt useaan tieteenalaan. Niin ikään kriittisen teorian ytimessä oleva rationaa-

” Habermasin mukaan julkisuus omana yhteiskunnallisena sfäärinään muotoutui 1600- ja 1700-luvun taitteessa Englannissa. Se tapahtui osana eriytymis- ja rationalisoitumisprosessia, joka synnytti koko kansalaisyhteiskunnan.”

lisuuden teema on keskeisellä sijalla jokaisessa Habermasin pääteoksista. Toisin kuin Adorno ja Horkheimer (1991) esseessään *Valituksen dialektiikka*, Habermas ei samaista kapitalismia ja modernia välineelliseen järkeen. Habermas löytää modernista länsimaisesta rationalisatiosta myös myönteisen kehitystendenssin, joka realisoitsee kielellä olevan rationaalisen potentiaalin. Tämä on antanut aiheen väittää, että Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria edustaa hegeliläistä hengenfilosofiaa, jossa järki kirkastuu historian edistyessä.

Kriittisen teorian perimmäinen tavoite saavuttaa teorian ja käytännön yhteys on Habermasin tuotannossa jäänyt hyvin akateemiselle tasolle. Tällainen käytännöllinen intressi on selvästi nähtävissä Habermasin 1960-luvun ideologiakriittisissä töissä. Myöhemmin koko ideologiakritiikin teema katoaa Habermasin tuotannosta² ja ehkä myös hänen yhteiskuntakritiikkinsä laimentuu. Siinä missä ainakin nuori Habermas jakoi kriittisen teorian peruspyrkimyksen yhteiskuntakritiikkiin, voi myöhemmän tuotannon osalta kysyä, onko kritiikin hamma kadonnut. Onko nuoresta vihaisesta uusmarxilaisesta tullut tavallinen liberaali Jörn Donner?

Habermasin poliittiset kirjoitukset ovat oma lukunsa. Niissä hän välillä harjoittaa terävää yhteiskuntakritiikkiä ja toisinaan edustaa jopa konservatismia. Viime aikojen merkittävin Habermasin poliittinen puheenvuoro on yhdessä Jacques Derridan kanssa julkaistu (suomeksikin saatavilla oleva) yhteisartikkeli, jossa Habermas voimakkaasti puolustaa EU:n perustuslakia.³ Jos EU:sta joskus tulee liittovaltio, Habermas tullaan muistamaan tämän valtion kansallisfilosofina.

Habermasin tuotannon vaiheet

Habermasin tuotanto voidaan jakaa kolmeen paradigmaan.⁴ Ensimmäistä paradigmaa kutsun julkisuusparadigmaksi *Julkisuuden rakennemuutos* -kirjan nimen mukaisesti. Toista paradigmaa kutsun tiedonintressi-paradigmaksi Habermasin ja Karl-Otto Apelien kehittämän tiedonintressiteorian mukaan. Habermasin tiedonintressiteorian tarkoituksena on paljastaa tiedon ja tietämisen yhteiskunnalliset ehdot. Hänen mukaansa elä-

mismaailman kokemukset organisoituvat yhteiskunnalliseksi tiedoksi tiettyjen pysyvien intressien kautta. Intressit tekniseen kontrolliin, praktiseen ymmärrykseen ja emansipaatioon määrittävät sen, miten todellisuus meille ilmenee. Nämä kolme tiedonintressiä määrittävät kolme mahdollisen tiedon kategorioita: 1) informaation, joka laajentaa teknistä valtaamme, 2) tulkinnan, joka mahdollistaa toiminnan suuntautumisen yhteisten perinteiden puitteissa, sekä 3) analyysin, joka vapauttaa tietoisuuden sisäisestä tai ulkoisesta määräytyneisyydestä. Habermasin mielestä nämä tiedonintressit muotoutuvat työn, kielen ja vallan välineiden kautta. Näillä kolmella käsitteellä Habermas halusi korvata Marxin päällysrakenne/perusta- jaottelun.⁵

Kolmas paradigmaattinen vaihe Habermasin ajattelun kehityksessä on kommunikatiivisen toiminnan teoria. Kommunikatiivisen toiminnan teoria on laaja kokonaisuus, jonka ytimen muodostaa 1) toiminnan jako kommunikatiiviseen ja strategiseen toimintaan, 2) rationalisaatioteoria sekä 3) yhteiskuntateorian aspektien jako elämismailmaan ja systeemiin. Strateginen toiminta tarkoittaa välineellistä ja hyväksikäyttävää toimintaa sosiaalisessa kontekstissa. Kommunikatiivinen toiminta on sen sijaan yhteisymmärrykseen pyrkivää toimintaa, jossa toisia ihmisiä kohdellaan aitoina persoonina ja kansasubjekteina. Näihin liittyen Habermas rakentaa teorian kommunikatiivisesta sekä strategis-välineellisestä rationalisoinnista. Habermasin perusväite on, että länsimainen rationalisointi ei tarkoita vain ihmisiä hyväksikäyttävän strategisen toiminnan tehostumista vaan myös yhteisymmärrykseen pyrkivien toimintamuotojen mahdollistumista ja laajentumista. Elämismailma-systeemi-jaolla Habermas esittää oman tulkintansa David Lockwoodin kehittämille systeemisen ja sosiaalisen integraation käsitteille.⁶

Ikään kuin kommunikatiivisen toiminnan teorian sivutuotteena syntyi diskurssietikka, joka hakee normin oikeutusta kieleen itseensä sisältyvästä yhteisymmärryksen päämäärästä.⁷ Vuonna 1992 julkaisemassaan oikeuden diskurssiteoriassa Habermas soveltaa diskurssietikan periaatteita oikeusfilosofiaan ja etsii mallia päteville oikeudelliselle prosessille.⁸

Julkisuuden historiallinen kehitys

Nyt suomennetun *Julkisuuden rakennemuutos* -kirjan Habermas julkaisi vuonna 1962 ja se oli hänen habilitaatiokirjoituksensa, jonka jälkeen hän oli pätevä hakemaan professuuria. Kirjassaan Habermas tutkii julkisuuden sfäärin rakennemuutosta 1700-luvulta näihin päiviin.

Habermasin mukaan julkisuus omana yhteiskunnallisena sfäärinään muotoutui 1600- ja 1700-luvun taitteessa Englannissa. Se tapahtui osana eriytymis- ja rationalisoitumisprosessia, joka synnytti koko kansalaisyhteiskunnan (porvarillisen yhteiskunnan eli nousevan porvariston toiminta-alueen). Feodaalisessa yhteiskunnassa julkisuus ei muodostanut omaa itsenäistä yhteiskunnan osa-aluetta, vaan se oli olemassa niin sanottuna edus-

tavana julkisuutena. Sanalla julkinen oli aivan toinen merkitys kuin nykyään. Ruhtinas ja hänen säätynsä edustivat omaa valtaansa kansan asemasta samoin kuin kirkko edusti jumalaa tai jumalallista auktoriteettia:

”Ei ole silti sattuma, että vallan merkkejä, kuten ruhtinaan sinettiä, kutsuttiin ’julkiseksi’ tai että Englannin kuningas nautti ’publicnessiä’ – tapana näet oli osoittaa tai näyttää julkista valtaa. Tämä edustava eli näyttävä julkisuus ei rakentunut sosiaalisesti alueeksi, siis julkisuuspiiriksi; pikemminkin se oli jonkinlainen arvoaseman tunnusmerkki, jos näin voi sanoa. Millä askelmalla maanherra sitten sijaitsikin, kriteerien ’julkinen’ ja ’yksityinen’ suhteen hänen asemansa oli neutraali, mutta asemansa haltijana hän edusti sitä julkisesti, hän esittäytyi enemmän tai vähemmän ’korkean vallan ruumiillistumana.’”⁹

Julkisen keskustelun sfääri oli kyllä ollut olemassa jo antiikin Kreikassa ja Roomassa, mutta se katosi pimeään keskiaikaan. Habermasin mukaan kategoriat yksityinen ja julkinen ovat samoin lähtöisin antiikin Kreikasta. Kreikkalainen kaupunkivaltio *polis* oli vapaiden kansalaisten yhteisen keskustelun sfääri, joka erotettiin *oikosista* eli kotitalouden yksityisfääristä. Kansalaisten julkista elämää (*bios politikos*) vietettiin torilla eli *agoralla*. *Agoralla* harjoitettiin politiikkaa, kaupankäyntiä, oikeutta ja urheilua eli kaikkea sitä, mitä tehdään modernissakin julkisuudessa. Jotta henkilö pystyi osallistumaan *poliksessa* julkiseen elämään, täytyi hänen olla *oikosin* eli taloutensa yksinvalti. Kansalaisen vapaus perustui kotitalouden yksityispiirissä tapahtuvalle orjien ja naisten työn tulosten haltuunotolle eli tasa-arvoa (*homoi*) saattoi olla vain parhaimpien (*aristoiin*) kesken. Antiikissa oli siis olemassa julkisuuden sfääri, joka roomalaisen yksityisen ja julkisen oikeuden jakona välittyi keskiajalle, mutta poliittisen toiminnan ja keskustelun sfäärinä sitä ei ollut olemassa keskiajalla. Habermas väittää, ettei keskiajan esittäytymisjulkisuudessa ollut tilaa poliittiselle viestinnälle.

Muun muassa maailmankaupan ja yksityisen tavara-tuotannon ekspansio loivat sekä edellytykset että pakottavan tarpeen poliittisen valtion ja epäpoliittisen markkinamekanismeilla toimivan kansalaisyhteiskunnan eriytymiselle. Näiden väliin syntyi itsenäinen julkisuuden sfääri. Niin sanottu varhaiskapitalismi loi globaalin tavaravaihdon sekä uutisliikenteen, jonka perusteella kauppiat ja sijoittajat saivat tietoa kaukomaisten tilanteesta ja siirtomaissa puolestaan saatiin tietää mitä tuotetta kysytään. Euroopassa tarvittiin nopeaa, luotettavaa ja tarkkaa tietoa kaukomaisten tapahtumista. Ensiksi perustettiin niin sanottu ordinaariposti, jossa kauppiaskillat lähettivät kurssiviestejä. Kärjistetyksi voitaisiin Habermasia tulkita niin, että moderni globalisaatio alkoi jo 1300-luvulla kauppiaiden järjestelmällisenä kirjeenvaihtona. Uutisten kulun nopeutta mitattiin silloin kuukausissa eikä sekunneissa kuten nyt.

Aluksi kauppiaiden uutisliikenne pysyi kauppiaskunnan, kaupunkien ja kuninkaan hovien sisäisenä järjestelmänä. Tästä säännöllisestä kirjeenvaihdosta tuli

Lehdistön ja lukijakunnan verrattain

myöhäiseen syntyyn vaikutti lukutaidon vähäisyys väestön piirissä, mutta koululaitoksen kehittyessä syntyi lukutaitoinen julkiso eli lukeva yleisö. Keskiajalla edes aatelisto ei osannut kunnolla lukea.

lehdistöä, kun uutisvälitys tehtiin julkiseksi kirjapainon avulla. Tämä tapahtui kuitenkin vasta 1600-luvun loppupuolella. Habermasin mukaan vanhimpana sanomalehtenä pidetään strassburgilaisen kustantajan Johann Caluksen julkaisemia raportteja. Aikaisemmin raportteja ulkomailta sekä muita merkittäviä uutisia painettiin vain satunnaisesti yksisivuisina painoarkkeina, joita kutsuttiin ”uusiksi sanomiksi”. Varsinaisesta lehdistöstä voidaan puhua vasta englantilaisten *Gazette of London* ja *Intelligencer of Court* -lehtien myötä.

Lehdistön ja lukijakunnan verrattain myöhäiseen syntyyn vaikutti lukutaidon vähäisyys väestön piirissä, mutta koululaitoksen kehittyessä syntyi lukutaitoinen julkiso eli lukeva yleisö. Keskiajalla edes aatelisto ei osannut kunnolla lukea. Tilanne oli kuitenkin toinen esimerkiksi Novgorodin valtiossa, jossa uusimpien arkeologisten tutkimusten (tuohikirjoitus) mukaan väestön lukutaito oli erittäin laaja, mutta mitään muita edellytyksiä julkison synnylle ei ollut.

Samoihin aikoihin myös taloudessa alkoivat julkinen ja yksityinen erkaantua toisistaan. Valtion kassa irrotettiin kuninkaan tai ruhtinaan henkilökohtaisesta kassasta. Valtion tehtävien kasvaessa kasvoivat myös valtion menot ja tarvittiin tehokas ja järjestelmällinen verotuskoneisto. Habermasin mukaan moderni valtio onkin olennaisesti verovaltio. Tässä vaiheessa sanasta ”julkinen” tulee kapeammassa merkityksessä valtiollisen synonyymi. Yksityinen talous kehittyi valtion ohjauksessa ja suuntautui tavaroiden tuottamiseen markkinoille. Näin talouden alue murtautui ulos hellenistisestä kotitalouden tai tilayhteisön piiristä.

Kaikki nämä kehitystendenssit loivat tarpeen itenäisen julkisuuden alueen synnylle, jossa julkinen valta saattoi ilmoittaa määräyksensä ja kauppiat kertoa tuotteistaan ja hinnoistaan. Wienin hallinto antoi 1769 asetuksen hallinnon päätöksien julkistamisesta: ”Jotta lehtikirjoittaja tietäisi, mitkä kotimaiset määräykset, toimenpiteet ja muut esiin tulevat asiat sopii tiedottaa yleisölle,

viranomaisten on koottava ne viikoittain ja toimitettava ne lehden laatijalle.”¹⁰

Sanomalehtien rinnalle alkoi syntyä opettavaista neuvontaa, kritiikkiä ja arvostelua painavia julkaisuja. Kun *Hellenser Intelligenzblatt* alkoi julkaista oppineiden laatimia artikkeleita ja kirja-arvosteluja, näki Preussin silloinen kuningas tarpeelliseksi ryhtyä sääntelemään asiantuntijajulkisuutta. Kuningas velvoitti oikeus-, lääketieteellisen ja filosofisen tiedekunnan vakinaiset professorit vuorollaan lähettämään puhtaalla ja selkeällä tyyllillä laaditun kirjoituksen. Kuninkaan mukaan oppineiden tulisi välittää yleisölle käyttökelpoisia totuuksia. Poliittista julkisuutta Preussin kuningas Fredrik II rajoitti vuoden 1784 asetuksillaan niin, ettei yksityishenkilöillä ollut oikeutta esittää julkisia moittivia arvioita hallitsijan, viranomaisten, oikeusistuinten toimista, laeista ja määräyksistä, koska yksityishenkilöillä ei ole tarvittavaa tietoa ja arvostelukykyä.

Habermasin nimeämän porvarillis-liberaalin julkisuuden idea on juuri Fredrik II:n asetuksen vastakohta. 1700-luvulla erityisesti Englannissa kehittyi sivistyneitä porvareita, jotka poliittisessa lehdistössä alkoivat keskustella siitä, mikä on yhteinen intressi ja miten julkisen vallan tulisi toimia. Fredrik II oli toimissaan jo myöhässä. Eurooppaan oli jo syntynyt tila, jota voitiin kutsua julkisuudeksi. Itse julkisuus-sana tuli laajempaan käyttöön englannin kielessä 1600-luvulla. Silloin sana ”public” korvasi aiemmat samaan viittanneet termit ”world” ja ”mankind”. Vähän sen jälkeen ranskan kieleen kehittyi sana ”le public” ja 1700-luvulla Grimmin saksankieliseen sanakirjaan ilmestyi termi ”Publikum”, joka korvasi aikaisemmat samaa ajaneet sanat ”Lesewelt” ja ”Welt”. Lisäksi saksan kieleen ilmestyivät sanat ”Lesepublikum” (puhujan yleisö) ja ”richtendes Publikum” (arvioiva yleisö).

1600-luvulta eteenpäin eurooppalainen yhteiskunta alkoi muuttua feodalismista kapitalismiin, jossa monarkin ja maa-aateliston rinnalle vallanpitäjien joukkoon ilmestyi nouseva porvaristo. Elinkeinoelämästä varallisuutensa hankkineet porvarit, jotka eivät kuitenkaan olleet korkeata syntyperää, halusivat rahan lisäksi myös valtaa ja yhteiskunnallista arvostusta. Joillain alueilla nousevan porvariston pyrkimykset kävivät yksiin etnisyyteen perustuvien itsenäisyysvaatimusten kanssa. Porvarillis-liberaalin julkisuuden yhtenä seurauksena on ollut myös suomalaisen kansallisuus-aatteen synty.

Habermasin mukaan tämä uusi porvarillinen julkisuus voidaan ymmärtää ennen kaikkea yksityishenkilöiden muodostamana julkisuuden piirinä eli *julkisona*. Se syntyi kun yksityishenkilöt eli porvarit alkoivat haastaa esivaltaa julkiseen väittelyyn tavaravaihtoon liittyvistä yleisistä säännöistä. Tästä syntyi julkinen väittely. Aikaisemmin säädöt olivat neuvotelleet ruhtinaiden kanssa enemmän tai vähemmän salassa, ja jokaiselle säädylle räätälöitiin omat sopimukset. Kauppiaat eli porvarit olivat tällöinkin edustettuina, mutta porvarillisen yhteiskunnan synnytti uusi nouseva porvaristo, joka ei muodostunut pelkästään kauppiaista. Ilmaantui porvaril-

linen ”yksityismies”, jossa yhdistyivät yksityisen tavaranomistajan, intiimin perheen isän sekä ”ihmisen sinänsä” roolit. Tämä yksityismies nousi perheen ja taloutensa yksityisfääristä poliittisen julkisuuden sfääriin julkiseen väittelyyn, jossa hän kuitenkin esiintyi ”ihmisen sinänsä roolissa”.

Poliittinen julkisuus ei ollut ainut julkisuuden sfääri. Syntyi myös kirjallinen julkisuus arvioimaan tavaramuotoon muuttuneita kulttuuriluomuksia. Kulttuurituotteet olivat nyt ostettavissa ja myytävissä olevia tavaroita, toisin kuin esimerkiksi antiikin Roomassa ja Kreikassa. Antiikin Roomassa aristokraattinen näytelmäkirjailija saattoi joutua jopa maksamaan siitä, että hänen tekstejään kopioitiin ja luettiin julkisesti. Nyt näytelmiä, romaaneja, tauluja ynnä muita kulttuurituotteita myytiin ja niistä keskusteltiin kirjallisessa julkisuudessa. Kirjallinen julkisuus oli myös paikka, jossa sivistyneet porvarit opettelivat julkisen järkeilyn taitoa ollen vuorovaikutuksessa elegantin hoviatelin kanssa. Tähän kirjalliseen julkisuuteen liittyen Habermas erottaa vielä ”kaupungiksi” kutsumansa julkisuuden sfääriin, joka on eräänlainen kulttuurihyödykkeiden markkinapaikka. Sellaisena toimivat kahvilat, salongit ja pöytäseurueet. Sivistyneet porvarit saivat seurustella hoviatelin kanssa ja opetella julkista esiintymistä.

Yksityisyyden alue muodostui tavaratuotannon kansalaisyhteiskunnasta ja ydinperheen intiimisfääristä. Näistä yksityispiireistä porvari nousi poliittisen julkisuuden, kirjallisen julkisuuden ja ”kaupungin” julkisuuspiireihin harjoittamaan julkista järkeilyä. Yksityispiirin ja julkisuuspiirin lisäksi erottui vielä julkisen vallan piiri, joka muodostui valtion eli valtiollisen politiikan alueesta sekä hovin muodostamasta aateliyhteisöstä. Poliittisessa julkisuudessa porvarit harjoittivat julkista järkeilyä ja tätä kautta pyrkivät vaikuttamaan valtiolliseen politiikkaan. Porvarillis-liberaalin julkisuuden rakenteen Habermas esittää seuraavanlaisena kaaviona¹¹:

Samalla kun valtio erkaantui kansalaisyhteiskunnasta, se erkaantui myös monarkin persoonasta ja muusta hovista. Myös perhe eriytyi omaksi intiimisfääriksi eli porvarilliseksi ydinperheeksi. Yksityisen sfääri suppeamassa merkityksessä sisältää vain kansalaisyhteiskunnan eli tavaroiden vaihdon ja yhteiskunnallisen työn alueen. Laajasti käsitettynä siihen sisältyy myös perheen intiimi sfääri. Julkisuuden piiri kehkeytyi porvarillisen yhteis-

kunnan syntyessä yksityisyyden alueen ja julkisen vallan väliin.

Erityisesti poliittisen julkisuuden tehtävänä on Habermasin mukaan toteuttaa kansalaisyhteiskunnan ja valtion välitys eli alistaa julkinen valta yksityisen sfääriin tarpeille. Tämä toteutuu ideaalitalanteessa siten, että persoonat nousevat yksityisestä sfääristä julkisuuden sfääriin keskustelemaan avoimesti siitä, mikä on yleinen intressi. Julkisuuden sfäärissä syntyvän yleisen mielipiteen on tarkoitus vaikuttaa, tarkkailla ja kontrolloida julkisen vallan toimintaa tavallisesti epävirallisella tavalla. Olennaista tässä prosessissa on se, mitä Habermas kutsuu diskursiiviseksi tahdon muodostukseksi eli avoimen, tasa-arvoisen ja pakottoman keskustelun kautta muodostuva tahto. Julkisuuden sfäärissä julkisen järjelyn tarkoituksena on saavuttaa konsensus poliittisista kysymyksistä vapaassa diskurssissa ilman vallan tai tradition pakotusta. Tällä tavoin julkinen mielipide voisi olla järkevä ja todella edustaa yleistä intressiä.

Porvarillis-liberaalista julkisuudesta manipulatiiviseen julkisuuteen

Porvarillis-liberaalinen julkisuus ei koskaan ollut edellä kuvaillun ideaalin mukainen tai oli sitä hyvin pienelle ihmismäärälle. Vaikka julkisuuden ideaan sisältyi ajatus kaikkien vapaasta pääsystä julkisuuden sfääriin, käytännössä poliittinen julkisuus oli aivan juridisestikin rajattu omistuksen ja sivistystason kriteereillä. Kaarlo Tuorin mukaan liberalistinen ideologia ei nähnyt tässä mitään ristiriitaa, sillä vapaa markkinatalous takasi jokaisen mahdollisuuden päästä yksityisomistajaksi ja poliittisen julkisuuden vaikuttajaksi.¹²

Marx aikanaan kyseenalaisti julkisen mielipiteen oikeutuksen. Marx piti julkista mielipidettä vääranä tietoisuutena. Julkinen mielipide peittää toden luonteensa ja toimii porvariston luokkaintressien maskina. Myös Habermas itse pitää liberaalis-porvarillista julkisuuden ideaa ideologisena legitimaationa. Habermas kuitenkin pyrki tästä ideasta kehittämään immanentin kapitalismin kritiikin, johon kriittisen teorian normatiivisen perustan voisi kiinnittää.

Kilpailukapitalismin haihduttua edellä esitetty kuvio julkisuudesta ei enää kuvaa julkisuuden sfääriin asemaa modernissa kapitalismissa. Nyt uudessa tilanteessa valtion yhteiskunnallistuttua ja toisaalta yhteiskunnan valtiollistuttua porvarillisen julkisuuden perusta, eli valtion ja kansalaisyhteiskunnan ero, alkaa vähittäin murentua. Kansalaisyhteiskunnan sfääri politisoituu uudelleen valtion suorittaessa intervention talouselämään jopa siinä määrin, että ne muodostavat yhden kompleksisen kokonaisuuden, jota ei enää voida kunnolla jakaa julkiseksi ja yksityiseksi. Sen sijaan perhe, mikä myös sekin sosiaalivaltioituu, paradoksaalisesti privatisoituu yhä enemmän.

Siirryttäessä myöhäiskapitalismiin porvarillinen julkisuus ei enää suorita valtion ja kansalaisyhteiskunnan välitystä. Päätöksenteko siirtyy paljolti julkisuuden ul-

kopuolella oleville monopoleille, puolueille ja työmarkkinajärjestöille. Julkisuus ikään kuin uusfeodalisoituu. Virkamiehet, poliitikot, ay-johtajat, teollisuusjohtajat julkisuudessa vain edustavat valtaansa ja markkinoivat jo tehtyjä päätöksiä massayleisölle, joka ei toimi niinkään julkisuuden subjektina vaan objektina. Sosiaaliburokratian, korporatistien ja monopolistien synty merkitsevät porvarillis-liberaalin julkisuuden romahdusta, joka tekee tilaa näytösluonteiselle ja manipulatiiviselle julkisuudelle.

Porvarillis-liberaalisessa julkisuudessa yksityiset kansalaiset saattoivat julkisessa keskustelussa vaikuttaa julkiseen valtaan. Julkisuuden rakennemuutoksen jälkeen tällainen keskustelu on poistunut julkisuudesta ja siirtynyt erilaisten yhteiskunnallisten organisaatioiden sisälle ja niiden väliseksi. Yksilö ei enää voi vaikuttaa porvarillisena subjektina julkisessa keskustelussa vaan osana organisaatioita. Juha Koivisto ja Esa Väliaverron tiivistävät kirjassaan *Julkisuuden valta* Habermasin kritiikin seuraavasti:

”Habermasin mielestä nämä organisaatiot eivät pyri julkiseen keskusteluun, vaan pikemminkin neuvottelemaan valtion kanssa ’suljettujen ovien takana’. Rationaalisen argumentoinnin periaate on korvattu neuvotteluissa syntyvillä kompromisseilla.”¹³

Myöhäiskapitalismissa yhteiskunnassa poliittinen julkisuus tai päätöksien tekoprosessi ”skientifikoituu” samalla kun kansalaisyhteiskunta politisoituu. Tällä termillä Habermas tarkoittaa sitä, että poliittisista kysymyksistä tulee teknisiä kysymyksiä. Teknokraattisessa päätöksenteossa ei ole sijaa arvorationaalisuudelle, vaan päätökset tehdään teknisen rationaalisuuden mukaan.

Kansalaisyhteiskunnan paikka

Kun Habermas 1960-luvulla siirtyi tuotannossaan eteenpäin, ei hän juuri palannut uudelleen julkisuuden ongelmaan. Julkisen tahdonmuodostuksen käsite sen sijaan pysyi keskeisenä Habermasin myöhemmässä tuotannossa ja näyttelee tärkeää roolia myös Habermasin diskurssiteoriassa sekä oikeuden diskurssiteoriassa.

Kansalaisyhteiskunnan käsitteen kohtalo Habermasin töissä on mielenkiintoinen. Kun Habermas esitteli kommunikaatiivisen toiminnan teorian, häntä kritisoitiin poliittisen toiminnan ja kansalaisyhteiskunnan sfääriin puuttumisesta. *Julkisuuden rakennemuutos* -kirjassa termi ”kansalaisyhteiskunta” ei tarkoita poliittisen toiminnan sfääriä vaan yksityisen tavaratuotannon sfääriä. *Julkisuuden rakennemuutoksessa* ”poliittinen julkisuus” viittaa siihen tilaan, mitä nykyisessä sosiologisessa ja valtio-opillisessa keskustelussa tarkoitetaan kansalaisyhteiskunnalla (tämän käsitteen Pietilä kääntää termillä *siviiliyhteiskunta*).

Minne tämä poliittisen toiminnan sfääri katoaa kommunikaatiivisen toiminnan teoriassa? Olen samaa mieltä

Kari Palosen kanssa, ettei se sisälly siihen. Jean Cohen ja Andrew Arato tarttuvat tähän puutteeseen paksussa kirjassaan nimeltä *Civil society and political theory* (1992). He haluavat tietoisesti paikata kommunikatiivisen toiminnan teoriaa rakentamalla tilan kansalaisyhteiskunnalle (siviiliyhteiskunta) elämismailman ja systeemin väliin. Oikeuden diskurssiteoriassa Habermas omaksuu tämän mallin sellaisenaan.¹⁴ Ongelmana tässä Cohenin ja Araton mallissa on se, että elämismailma ja systeemi eivät ole yhteiskunnan osa-alueita samassa merkityksessä kuin yksityisen alue ja julkisen alue. Elämismailma ja systeemi ovat saman tutkimuskohteen eli yhteiskunnan eri aspekteja. Sen sijaan kansalaisyhteiskunta (siviiliyhteiskunta) käsitteen nykymerkityksessä on yhteiskunnan osa-alue eikä sen aspekti. Sitä voidaan tarkastella siten joko systeemiteoreettisilla käsitteillä tai elämismailman näkökulmasta. Joka tapauksessa henkilön, joka aikoo tähän keskusteluun perehtyä, täytyy alkajaisiksi lukea Habermasin *Julkisuuden rakennemuutos*.

Suomennetun laitoksen liitteenä on Habermasin vuonna 1990 kirjoittama hyvin valaiseva jälkipuhe. Siinä Habermas kertoo saamastaan kritiikistä ja siitä miten hän haluaisi nyt muokata teoriaansa. Habermas noteeraa muun muassa feministisen kritiikin, joka tuo esille naisten oman erityisen julkisuuden muodon puuttumisen julkisuuden synnyn historiassa. Jälkipuheessa Habermas myös antaa tunnustusta Cohenin ja Araton *siviiliyhteiskunnan (civil society)* käsitteelle. Habermas kiinnittää huomion siihen, miten DDR:n, Tšhekkoslovakian ja Romanian mullistuksissa joukkoviestimillä ja erityisesti televisiolla oli keskeinen rooli. Televisio ikään kuin loi näihin maihin poliittisen julkisuuden tyhjästä. Nyt tietoverkkojen aikakaudella tarvittaisiin oma tutkimuksensa siitä, miten internet on muuttanut poliittisen julkisuuden luonnetta.

Suomentaja Veikko Pietilä on tehnyt merkittävän kulttuuriteon kääntäessään Habermasin ensimmäisen pääteoksen. On vaikea kuvitella teokselle ketään toista kääntäjää, sillä kääntäjän täytyy hallita sekä journalistiikan että filosofian terminologia syvällisesti. Lukevan yleisön kääntäminen *julkisoksi* aluksi ihmetytti, mutta käännöksen lukemisen jälkeen se on jo tullut osaksi omaa sanavarastoa. *Bürgerliche Gesellschaftin* kääntäminen kansalaisyhteiskunnaksi saattaa aiheuttaa vaikeuksia lukijalle, joka ei tunnista kansalaisyhteiskunta-termin alkuperää. Hämmennystä saattaa lisätä se, että jälkipuheessa *civil society* käännetään termillä *siviiliyhteiskunta* (Habermasin viitatessa Coheniin ja Aratoon).

Itse olen lukenut tätä Habermasin kirjaa noin 15 vuoden ajan kolmella eri kielellä ja silti jotkin kohdat ovat jääneet hämäräksi. Suurin osa näistä hämäräksi jääneistä kohdista aukeni luettuani Pietilän käännöksen. Niinpä suosittelen käännöksen lukemista myös niille, jotka ovat lukeneet kirjan alkukielellä.

Viitteet

1. Horkheimer 1991.
2. Ks. Kaunismaa 1992.
3. Habermas & Derrida 2004.
4. Huttunen 2003.
5. Habermas 1976.
6. Habermas 1981a, 1981b.
7. Habermas 1994.
8. Habermas 1992; Huttunen & Heikkinen 1998.
9. Habermas 2004, 28.
10. Habermas 2004, 47.
11. Habermas 2004, 60.
12. Tuori 1988, 63.
13. Koivisto ja Välvveronen 1987.
14. Habermas 1992.

Kirjallisuus

- Cohen, Jean & Andrew Arato, *Civil society and political theory*. Cambridge (Mass.), MIT Press 1992.
- Habermas, Jürgen, *Tieto ja intressi*. Suomentanut Paavo Löppönen. Teoksessa Raimo Tuomela ja Ilkka Patoluoto (toim.), *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*. Gaudeamus, Helsinki 1976.
- Habermas, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981a.
- Habermas, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 2*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981b.
- Habermas, Jürgen, *Faktizität und Geltung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1992.
- Habermas, Jürgen, *Diskurssiettiikka: Huomioita perustelemaan ohjelmaan*. Teoksessa *Järkeä ja kommunikaatio: tekstejä 1981-1989*. Suomentanut Jussi Kotkavirta. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Habermas, Jürgen, *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Suomentanut Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere 2004.
- Habermas, Jürgen & Jacques Derrida, Sodan jälkeen: Euroopan uudelleensyntyminen. *niin & näin* 2/2004.
- Horkheimer, Max, Traditionaalinen ja kriittinen teoria. Suomentanut Jussi Kotkavirta. Teoksessa Adorno, Horkheimer & Marcuse, *Järjen kritiikki*. Vastapaino, Tampere 1991.
- Horkheimer, Max & Theodor Adorno, Valistuksen käsite. Suomentanut Jussi Kotkavirta. Teoksessa Adorno, Horkheimer & Marcuse, *Järjen kritiikki*. Vastapaino, Tampere 1991.
- Huttunen, Rauno, *Kommunikatiivinen opettaminen: indoktrinaation kriittinen teoria*. Jyväskylä, Sophi 2003.
- Huttunen, Rauno & Hannu L.T. Heikkinen, Between Facts and Norms: Action Research in the light of Jürgen Habermas's Theory of Communicative Action and Discourse Theory of Justice. *Pedagogy, Culture & Society* (Curriculum Studies) vol. 6, 3/1998. [<http://www.triangle.co.uk/cus/>]
- Kaunismaa, Pekka, *Ideologia, kommunikaatio ja systeemit: ideologian käsitteen teoria ja ideologian muutos Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriassa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1992.
- Koivisto, Juha & Esa Välvveronen, *Julkisuuden valta: Jürgen Habermasin sekä Oskar Negtin ja Alexander Klugen julkisuusteorioiden tarkastelua*. Tampere: Tampereen yliopisto 1987.
- Tuori, Kaarlo, *Oikeuden rationaalisuus: Max Weber ja Jürgen Habermas oikeuskehityksen tulkitsijoina*. Helsinki, Helsingin yliopisto 1988.